UNIVERSITETET I OSLO

Kjønnsperspektiver
Sentrale teoretiske emner

Krim 4001

Thomas Ugelvik

01.10.09

UNIVERSITETET I OSLO

I: Kjønn i samfunnsvitenskap: grunnleggende teoriavklaringer
II: Kjønn sett fra (norsk) kriminologi

To kilder:

I: *Velferdsstatens velsignelser og farer : kriminalitet og samfunn 1965-2005* (www.krus.no/publikasjoner)

II: ”Opp mot toppen, ned langs elven: mot et vokabular for mannlighetsarbeid”

Hvorfor kjønn?

- Judith Lorber: for de fleste mennesker er å snakke om kjønn som å få en fisk til å snakke om vannet.
- Kjønn er en så grunnleggende del av våre sosiale omgivelser, at det vanligvis er nødvendig med et tydelig brudd med våre forventninger for å synliggjøre kjønnets rolle. Kjønnssignaler er ”usynlige” i hverdagen.

Formålet med forelesningen

- Øke bevisstheten for hvordan begrepet ”kjønn” kan gis ulikt innhold, med ulike teoretiske konsekvenser (for kriminologer).
  - Hva betyr kategoriene ”kjønn”, ”mann”, ”kvinne”, osv. i/for praktisk samfunnsforskning?
  - Hva skjer når man endrer innholdet i disse begrepet?
  - Hva slags forklaringskraft har ulike kjønnsforståelser for kriminologiske forskning?

Hva er kjønnet og hvor sitter det?

- Hva betyr det når et nyfødt spedbarn blir sett som et individ med penis?
- Eller når man ser en person på gaten med dress og slips?
- Hva forutsettes? Med hvilke konsekvenser?

Ulike kjønnsforståelser

Meget forenklet sett skal vi skille mellom fem forskjellige teoretiske kjønnforståelser:

- En tokjønnsmodell (biologisk; ”common sense”)
- En kjønnsrollemodell (funksjonalistisk; klassisk rolleteori)
- En strukturell modell/patriarkatmodellen
- En betydningsmodell (sosiokulturell meningsdimensjon; å ”gjøre” kjønn)
- En performativ modell med fokus på destabiliserte identiteter (poststrukturalisme/queer/skeiv teori)

Merk: et svært røft sorteringsverktøy!

Dels en kronologi, i hvert fall på den måten at de senere er reaksjoner på de tidligere. Men alle finnes parallelt i dag - og snakker til dels lite sammen.

Tokjønnsmodellen

- Tradisjonell forståelse: Arten menneske har to ulike kjønn med ulik biologisk oppbygning: Mann og Kvinne.
- Forskjeller mellom kjønnene forstås som varige og fundamentale.

Biologisk utgangspunkt...

Menn er/har
- Sterkere
- Høyere
- Tyngre
- Bredere over skuldrene
- Hårvekst i ansiktet
- Osv.

- Mer aggressive?

Kvinner er/har
- Svakere
- Lavere
- Lettere
- Bredere over hoftene
- Ikke hårvekst i ansiktet
- Osv.

- Mindre aggressive?

...men konsekvenser på andre nivåer

- Psykologiske, atferdsmessige og sosiale konsekvenser.
- Menn er for eksempel flinke til oppgaver som har med romfølelse, men er dårlige til å snakke om følelsene sine.
- Alle disse forskjellene kommer fra en mer grunnleggende biologisk forskjell.
- Et perspektiv med lange tradisjoner: Mannekroppen er laget for jakt, mens kvinnekroppens lår og rumpe er laget for å føde barn og å sitte stille mest mulig behagelig - dermed arbeidsdelingen mellom kjønnene.

Tokjønnsmodellen - kritiske perspektiver

- Stopper ikke ved kroppens utside - men sklir over i biologisme mer generelt - kjønn determinerer sosiale forhold
- Normativ/hierarkisk - ”mann” = umarkert, ”kvinne” = markert. Tokjønnsmodellen bevarer bestående undertrykkingsforhold.

Kritikk: kjønnsforskjeller mellom og likhet innad

- Kjønnsforskjeller er som regel *forskjeller i gjennomsnitt.*
- Studier av forskjeller mellom kjønnene finner nesten uten unntak større forskjeller innad i (mellom medlemmer av) de to kjønnene, enn mellom gjennomsnittene: Det er en langt større høydeforskjell mellom den laveste og den høyeste kvinnen, enn mellom gjennomsnittskvinnen og gjennomsnittsmannen.

Kjønnsrollemodellen

- Originalt knyttet til en mer generell funksjonalistisk sosiologi.
- Forskjeller mellom menn og kvinner kommer av ulikheter mellom den mannlige og den kvinnelige kjønnsrollen.
- Barna sosialiseres, med utgangspunkt i sitt biologiske kjønn, inn i den aktuelle kjønnsrollen.

Kjønnsrollemodellen

- Det sosiologiske rollebegrepet fokuserer på forventninger, normer og regler som er forbundet med en bestemt sosial posisjon eller oppgave.
- Rollebegrepet handler om at det alltid finnes visse forventninger til og føringer for sosiale aktørers atferd, tanke og handling.
- Som skuespillere på en scene, spiller (lever) sosiale aktører hele tiden ut de roller de tilskrives med utgangspunkt i sin sosiale posisjon.
- For å få til dette, må ”kjønn” bety noe annet i kjønnsrollemodellen enn i tokjønnsmodellen - ”kjønn” må gis nytt teoretisk innhold.

Kjønnsrollemodellen: *Sex* og *gender* skiller lag

- Sex og gender (biologisk og sosialt kjønn): todeling fra ca. 60-tallet som skulle forklare kjønnenes ulike sosiale posisjon *uten at kroppen skulle ha forrang.*
  - Sex: mennesket som fysisk kroppsvesen. Blir et slags objektivt utgangspunkt. Fremdeles todeling.
  - Gender: mennesket som sosialt kulturvesen. Mer kontekstuelt og flytende. Kan deles på mange måter.
- Dermed er gender ”fristilt”. Likt biologisk kjønn kan gi mange ulike sosiale kjønn/mange ulike måter å fylle en mannlig eller kvinnelig kjønnsrolle.
- Helt sentral innsikt for kvinnekampen: Kroppen og det sosiale livet kobles fra hverandre. Det at man vet hvordan en persons genetalia ser ut, betyr ikke at man vet hvordan denne personen kommer til å tenke, føle, handle, osv.

Kjønnsrollemodellen

- Samfunnsvitenskapene konsentrerer seg om *gender* som objekt.
- En mann er en person som har gått inn i en mannsrolle tilpasset en bestemt sosial og kulturell sammenheng. Dette skaper forventninger, muligheter og forpliktelser han må forholde seg til.
- Forventningene, mulighetene og forpliktelsene har ikke noe med *sex* å gjøre.

Sex vs. Gender: kritikk av ”den rene kroppen”

- Skillet mellom *sex* og *gender* ser fortsatt biologisk kjønn til essens på en uheldig måte:

  ”Betraktet som essens blir biologisk kjønn noe urørlig, stabilt, koherent, stivnet, prediskursivt, naturlig og ahistorisk, en ren overflate som det sosiale kjønnets manuskript skal risses inn i” (Moi 1998: 22).

Kritikk kjønnsrollemodellen

- Statisk - eller ser rollene som ”black box”
- Én mannlig og én kvinnelig rolle? Hvordan forklare variasjon?
- Fortsatt dikotomisert kjønnsforståelse - tar kroppen som grunnleggende utgangspunkt.
- Glemmer samtidig kroppen som analytisk nivå - kroppen blir samtidig helt grunnleggende, og noe vi ikke kan si noe om.

Betydningsmodellen

- Kjønn er et nett av kulturelle, sosiale og historiske betydninger som tillegges mennesker som representanter for kjønn.
- Vektlegger hvordan språk og handlinger formes eller konstrueres i et pågående samspill.
- Nettet blir til gjennom at enkeltpersoner handler i forhold til nettet, som om nettet eksisterer. Kjønn er ikke essens, ikke *væren,* men *gjøren* (West og Zimmerman)
- Kroppen er et fundament, et lerret kulturen alltid allerede har malt blått eller rosa.

Å gjøre kjønn i kontekst

- Å *gjøre kjønn* (”doing gender”) er en aktivitet kompetente menn og kvinner bedriver i bestemte sosiale kontekster. Kjønn er ikke noe man er født med, men noe man hele tiden oppnår.
- Denne prosessen må forstås i sammenheng med individets sosiale og institusjonelle kontekst. Til en viss grad er det individet som gjør kjønn i samfunnet, samtidig som det er samfunnet som gjør kjønn i og gjennom individet (jf. habitusbegrepet).
- ”Rather than as a property of individuals, we conceive of gender as an emergent feature of social situations: both as an outcome of and a rationale for various social arrangements and as a means of legitimating one of the most fundamental divisions of society” (West og Zimmerman 1987: 126).

Betydningsmodellen

- Hva er dette ”noe” som dress og slips forstås som tegn på? Kjønn er kulturelle, sosiale og historiske forståelseskategorier. Å være mann eller kvinne er å hele tiden måtte forholde seg til hva kulturen tilskriver menn og kvinner.

Et kjønnet menneske = et menneske sett i forhold til aktuelle kulturelle oppfatninger som tilskrives med utgangspunkt i kjønn

=

=

Naturalisert kunnskap, ”fordommer”: Maskuline verdier, oppfatninger, holdninger.

Ser for eksempel verden i svart/hvitt, og er dårlig på å kommunisere følelsene sine

Betydningsmodellen

- Betydningsmodellen er åpnere og mer dynamisk enn rollemodellen. Enhver enkelthandling er med på å utvikle det totale mønsteret.
- Ser mer mangfold og mer eller mindre lokale variasjoner.
- Har plass til kroppen igjen, i hvert fall kroppen som lerret som tilskrives kulturell mening. Kroppen bli en plattform for menneskelig sameksistens med omverden - vi møter verden gjennom kroppen.
- Men derfor fremdeles avhengig av biologien? ”Kjønn er knyttet til *betydningene vi gir* biologisk kjønn” (Solbrække og Aarseth).

Den performative modellen

- Butler: Skillet mellom kroppen og samfunn/kultur er falskt, fordi Sex alltid allerede er Gender. Den ikke-språklige, ikke-diskursive kroppen, kroppen-utenfor-historien eksisterer ikke.
- Mennesker har ingen natur, bare kultur.

UNIVERSITETET I OSLO

Kjønn sett fra (norsk) kriminologi

Registrert kriminalitet = menns kriminalitet

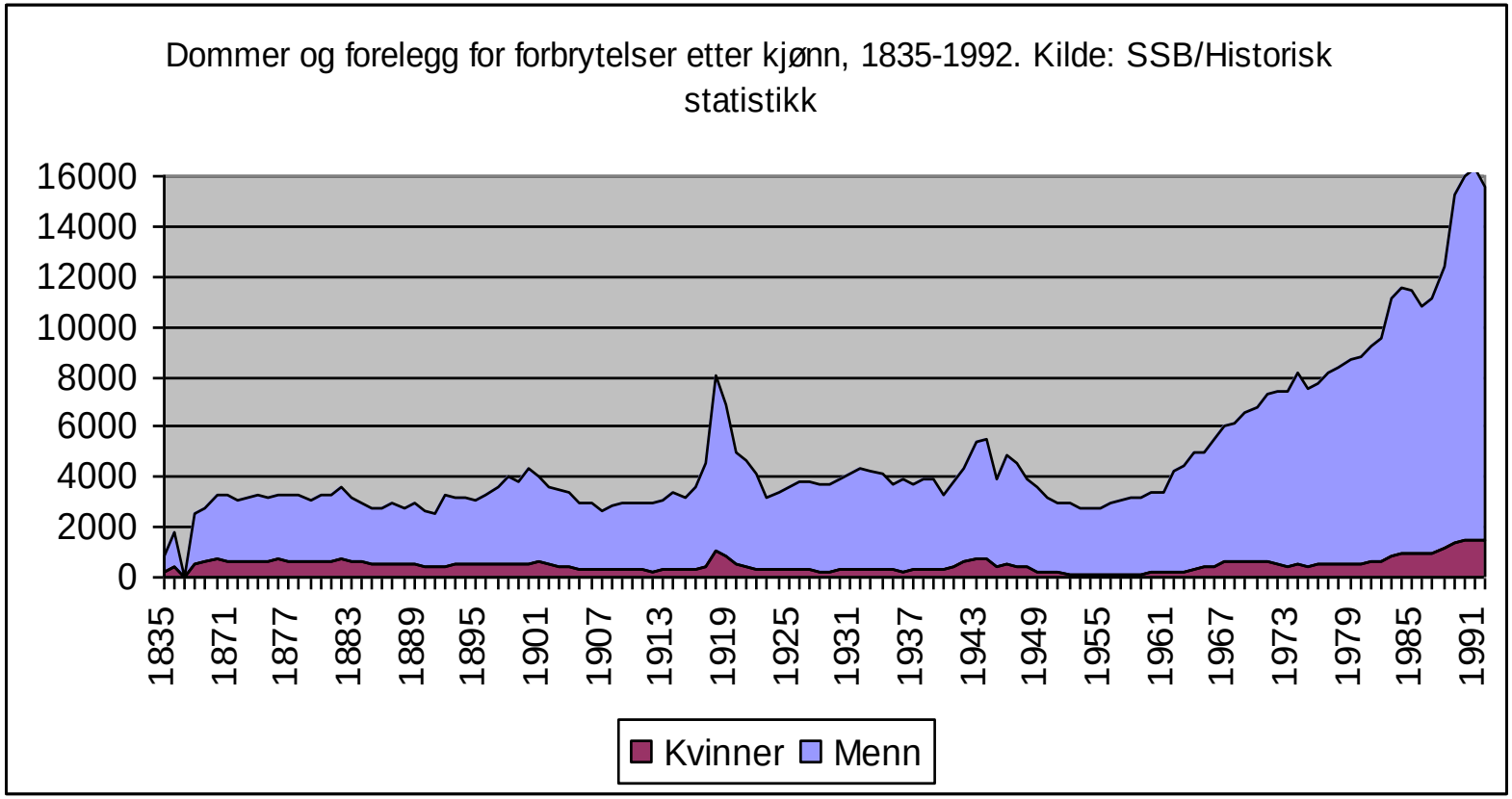

Registrert kvinnekriminalitet

- Har alltid vært lavere enn registrert mannskriminalitet.
- Andel av *reaksjoner*: 1864: 23,1 %, 1959: 5,7 %
- Kvinne*andelen* generelt jevnt synkende

Kvinneandelen 1960-1990: relativt stabil

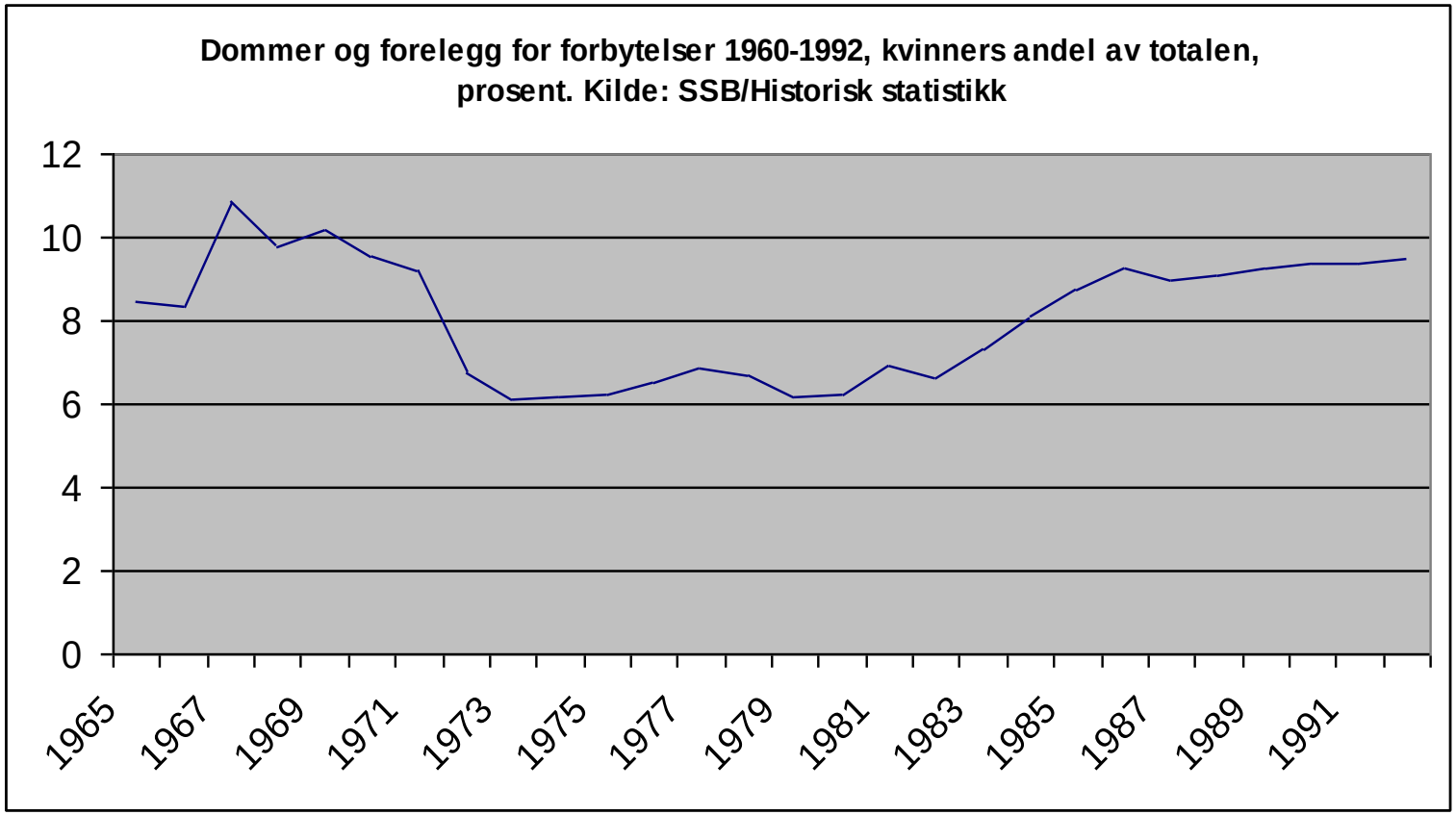

Mot i dag: relativ økning

- Utover på 90-tallet og frem mot i dag har kvinneandelen igjen økt noe. I tallene for 2007 utgjør *reaksjoner* mot kvinner 19 % av det totale antallet. Vi er dermed nærmere toppen i 1864 (23,1 %) enn bunnen i 1959 (5,7 %).
- Men likevel stor mannsdominans – menns lovbrudd er mer varierte og grovere.

Hva er kvinnekriminalitet?

- Underslag: 31,3 %
- Dokumentfalsk: 25,8 %
- Bedrageri og utroskap: 26,8 %
- Forbrytelse mot lov om legemidler: 23,1 %
- Naskeri: 47,8 %

(Tall fra 2001)

Hvorfor?

- Historisk forklaring: Den mannlige lovbryter er kalkulerende, rasjonell og utspekulert. Den kvinnelige lovbryter er ustabil, følelsesstyrt og uforutsigbar. Menn styrer seg selv i forhold til sine omgivelser, kvinner styres av kroppens mange luner. Menn som bryter loven har vært et juridisk problem, kvinner som bryter loven har vært et helseproblem.
- Lombroso og Ferrero så kvinnelige lovbrytere som et maskulint avvik fra den naturlige kvinnelighet. Normale kvinner kjennetegnes ved manglende seksuell appetitt, sterk kjærlighet for barn og frivillig underkastelse under mannen i ekteskapet. Hvis noen av disse kjennetegnene mangler er det mye som tyder på at man har med *en født kriminell kvinne* å gjøre.

Kjønnsspesifikke forklaringer

- Spørsmål 1: Hva er det ved kvinner som gjør at de kontrolleres relativt sjeldnere (men oftere nå enn før?) enn menn av det formelle kontrollapparatet?
- Spørsmål 2: Hva er det ved menn som gjør at de kontrolleres relativt oftere enn kvinner av det formelle kontrollapparatet?

Hva er det ved kvinner som gjør at de kontrolleres relativt sjeldnere (men oftere nå enn før?) enn menn av det formelle kontrollapparatet?

Handling

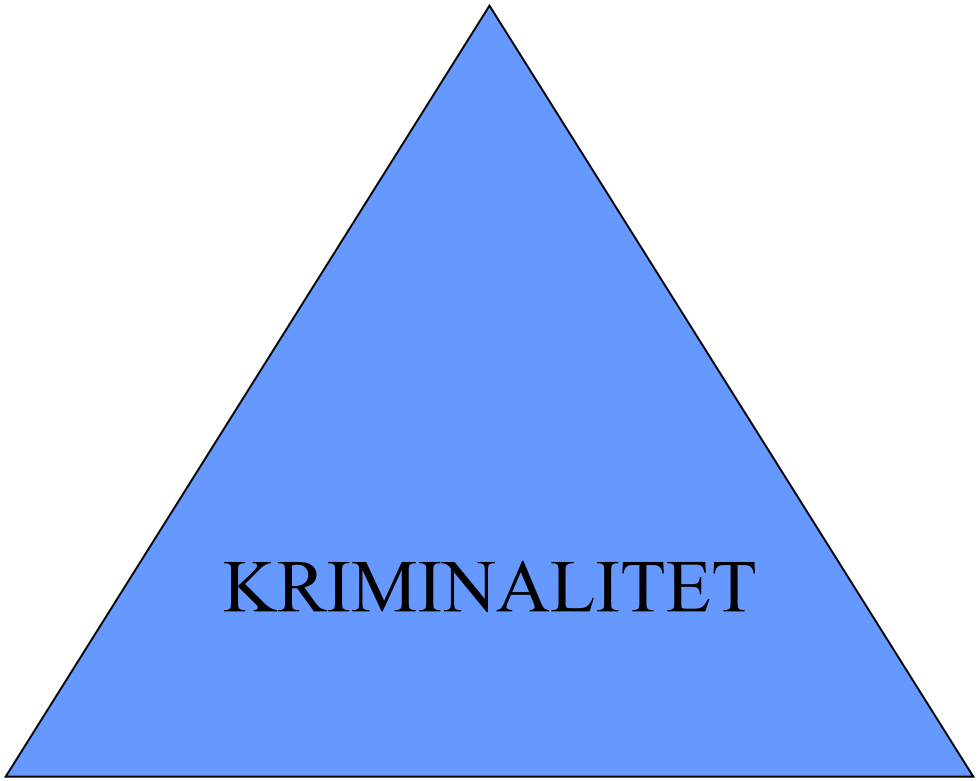

Lov

Håndhevelse

Lovgivnings-/håndhevelsesnivå

- Kontrolleres kvinner mindre enn menn? Det kjønnspesifikke ligger i graden av kontroll.
- Kontrolleres kvinner på andre måter enn menn? Det kjønnspesifikke ligger i formen for kontroll.
- Endring av spesielle lovbruddskategorier. Endringer i kategorien ”sedelighetskriminalitet” (andel kvinnelig gjerningsperson: 1860: 62 %, 1976: 1 %)
- Høigård: ”Når kvinneandelen av et lovbrudd nærmer seg mannsandelen blir lovbruddet avkriminalisert, nedkriminalisert eller omkriminalisert”

Handlingsnivå

Kjønnsrolleteori:

- Menns kriminalitet og kvinners ikke-kriminalitet kommer av ulikheter i kjønnsrollene.
- Kriminelle kvinner er dobbelt avvikende.
- Høigård: Kvinner vil ikke begå et lovbrudd i stor skala før forkastelsesgraden er lav nok.

Handlingsnivå

Deltakelsesteori

- Forandringer i menns og kvinners kriminalitet over tid kommer av endringer i kjønnsrollene.
- Flere muligheter skaper mer kriminalitet. Eksempelet bilkjøring – du må sitte bak rattet for å kjøre for fort.
- Christie: Større kvinnelig deltakelse vil føre til mer kvinnelig kriminalitet.

Hva er det ved menn som gjør at de kontrolleres relativt oftere enn kvinner av det formelle kontrollapparatet?

Lov- og håndhevelsesnivå, menn

- Det motsatte er selvsagt også rett: lover og håndhevelse av lovene er tilpasset den mannlige lovbryter på forskjellige måter.

Mannlig kriminalitet, menn i kriminologi

- Mannlighet er statistisk sett den beste prediktoren på kriminalitet.
- Kriminologer har ikke (inntil nylig) vært opptatte av mannlighet.
- Vi har studert kvinner som kjønn, og menn som klasse.
- Jf. West og Zimmerman: kriminalitet som verktøy til å *gjøre mannlighet*.

Hegemonisk maskulinitet

Connell: menn påvirkes av forholdet/hierarkiet mellom forskjellige maskuliniteter.

- Hegemonisk maskulinitet: den i en bestemt kontekst opphøyde og verdsatte maskuliniteten som dermed og samtidig er med på å videreføre menns overordning over kvinner.
- Medvirkende maskuliniteter er med på å underbygge hegemoniet – patriarkatets gevinster.
- Protestmaskulinitet/opposisjonsmaskulinitet utvikles i motsetning til dette hegemoniske bildet – overordning fra en underordnet posisjon, med illegitime ressurser (kriminalitet).
- Opposisjonsmaskulinitet er et svar på en vanskelig situasjon, en marginalisert maskulinitet som plukker opp temaer fra den hegemoniske maskuliniteten, men omformer dem i en fattigdomskontekst.

Interseksjonalitet

- Det er på denne måten umulig å analysere arbeiderklassemaskuliniteter på en måte som ser dem både som *arbeiderklasse*maskuliniteter og arbeiderklasse*maskuliniteter*.
- I stedet for å se kjønn, etnisitet og sosial klasse som atskilte størrelser, blir de gjensidig avhengige prosjekter = interseksjonalitet.

Mannliggjøring og umannliggjøring som dialektisk prosess

- Connell legger vekt på at hegemoniske former for mannlighet etablerer seg i og gjennom utstøtelsen av andre (marginale) mannligheter.
- Slike prosesser oppleves som felles for ”alle” kulturer, selv om det konkrete innholdet vil kunne være svært forskjellig.
- Den andre (implisitte) siden av dette argumentet er frykten for umannligheten. Her ligger streben etter den hegemoniske maskuliniteten og frykten for å falle nært knyttet til hverandre.

Interseksjonalitet: mannlighetens ulike marginer

- kjønn: du er som en kvinne
- kjønn + alder: du er som et barn eller en olding
- kjønn + klasse: du er fattig, kan ikke spandere
- kjønn + seksualitet: du er homo, passiv i senga, pysete generelt
- kjønn + minoritetserfaring: du er mindre verdt, du må tåle diskriminering fra *oss*, rasisme

- En slags fellesnevner: angrep på kapasitet og kompetanse (handlingsevne). En mann er en som handler, som er herre i situasjonen. Å passiv-gjøres er å umannliggjøres.

Kolnar: vold og mannliggjøring

- Lekkasje i kjønnet
- Krenket/frastjålet kjønnskapital
- Fra samfunnets ståsted: mannlig voldspotensial nødvendig – samtidig som mannen også må fungere i sivile sammenhenger: den mannlige voldsbalanse.
- Mannen trues med å sendes ut i periferien, vold (kriminalitet) kan bli en måte å finne veien tilbake til sentrum

Kolnars landskap

- Kolnar skaper et metaforisk kulturelt maskulint landskap med et sentrum og marginaliserte periferiområder.
- Den sentripetale volden er den volden som bekrefter maskulinitet i en bestemt sammenheng. Den sentripetale volden kan brukes til å konstruere en mannlighet som er offentlig godkjent og sanksjonert.
- Den peripetale volden er voldsformer som er marginalisert på ulike nivåer. Dette er vold som ikke er offentlig sanksjonert - den er i de fleste tilfeller straffbar. Den kan likevel oppleves som en løsning på en presset mannlighet. Den peripetale volden knyttes til umannlighet (feighet, ondskap, æreløshet, osv).

Generelle og lokale kontekster

- Den peripetale volden knyttes til umannlighet (feighet, ondskap, æreløshet, osv), men den kan være umannliggjørende i en videre sosial kontekst og mannliggjørende i en mer lokal kontekst, altså både peripetal og sentripetal samtidig.
- Det som på kort sikt fungerer sentripetalt kan vise seg å bli peripetalt.

Mannlighet, sentrum, periferi

Åkerstrøm: Coola offer

- Mannen som offer for vold – mindre kjent figur i kulturen (om enn ikke på legevakten). Hvordan balansere en offerrolle og mannlighet samtidig?
- Spørsmålet ”er du eller er du *egentlig* et voldsoffer?” er ikke relevant her. ”Voldsoffer” som sosial kategori bærer med seg flere betydninger enn bare en person som har vært utsatt for vold, det er en meningsmettet kategori, disse ”ekstrameningene” truer med å ”smitte over på” personen det gjelder.

Mannlighet vs. offerstatus

- Mannlighet: være sterk, ikke bakke, aktiv, kompetent, motstå press
- Offerskap: miste kontrollen, å bli skadet av andre uten å kunne gjøre noe med det
- Mannlighet og offerstatus kan forstås som motsatte bevegelser – eller offerstatus som peripetal for mannlighet.
- Åkerstrøm beskriver det som kan kalles mennenes *mannlighetsarbeid* i gjenfortellingen av voldshendelsen.

Mannlighetens dilemma

- Skildring av voldsmannens provokasjoner og initiativ peker mot en offerrolle = skam
- Skildring av motstand og forsvar = mannlighet, styrker egen kompetanse og kapasitet
- Problemet mennene har: å klare å fortelle om begge disse (relaterte) elementene *samtidig*.

Løsningene hos Åkerstrøm

- Motopartens initiativ = jeg er uten skyld.
- Motpartens rolle dempes så – ”Så fikk man en flaske i hodet” = dempet offerrolle
- Om man ikke slåss tilbake, er det fordi motstanderen er for ustabil/gal/ruset = jeg er en som holder hodet kaldt og normalt sett hadde man slått tilbake
- Å både tone ned og dramatisere sine skader, via fortellinger om hva vitnene sa = skadene var store, men jeg lot meg ikke merke med det = det er ikke vits å synes synd på meg, jeg er ikke en sånn som trenger hjelp og medlidenhet.
- Dette gjelder også ifht politiet. Om man politianmelder, må det forklares (”rett skal være rett, syns jeg”).
- Latterens rolle, latteren demper det sagte, latteren betyr at man ikke var redd, men distansert og kompetent.
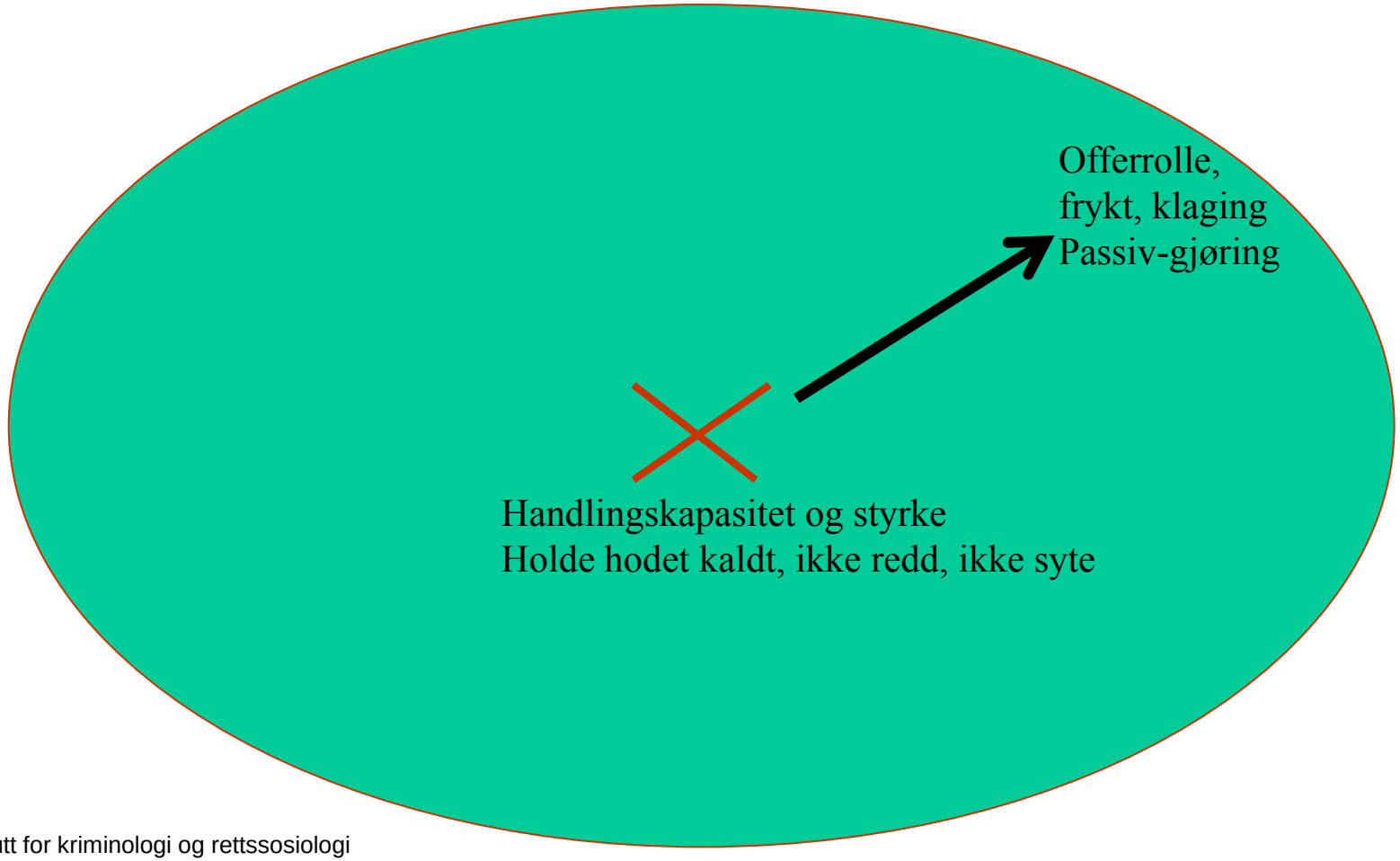
Kolnar + Åkerstrøm